www.etnolog.org.ua

пройнявся ними глибоко, той нічого не дізнається з минулого цієї квітучої країни".

Не буде перебільшенням сказати, що Олександр Кошиць – один з найвидатніших знавців української церковної музики, про що яскраво свідчить хоч і коротка, але захоплююча, аргументована розповідь і про цей вид художньої творчості нашого народу.

Хочеться вірити, що ця прекрасна праця дасть можливість вам, шановні читачі, глибше пізнати історію, чарівну красу і силу української народної пісні, тієї пісні, яка фактично зберегла нас як народ, як націю, врятувавши від духовного зубожіння.

Київ

Михайло ГОЛОВАЩЕНКО

Олександр Кошиць

ПРО УКРАЇНСЬКУ ПІСНЮ І МУЗИКУ

При огляді української музики доводиться говорити перше всього про народну музичну творчість, зокрема про народну пісню, яка має в собі всі національні первні й стала грунтом для організованого музичного українського мистецтва як світського, так і церковного.

Музична творчість нашого народу огорнула піснею не тільки життя окремої одиниці з колиски до домовини, а й життя всієї нації у всіх проявах і змінах від передісторичних часів аж до наших днів. У так званих "Обрядових піснях" народна пам'ять донесла до нас із далеких сутінків нашого існування уламки поганського світогляду й ритуалу наших предків, а з початків нашої історії – відблиски пишної княжої доби; в піснях "Історичних" чуємо відгомін бур та катаклізмів нашої трагічної історії; в "Козацьких думах" – невільничі плачі та громи й фанфари козацької слави; пісні "Весільні" – це співана історія шлюбу, починаючи з часів матріархату; "Чумацькі пісні" дихають на нас вітром безкраїх українських степів; релігійні "Псальми і Канти" хвилюють нас щирістю й наївною простотою християнської віри й моралі; в "Побутових піснях" знаходимо найдокладніші картини життя у всіх його проявах, заквітчані любовними поемами, повними чару і глибокого почуття, – а іскри веселості, гумору й сатири пісень "Жартівливих" випромінюють принадне світло життєздатності й здоров'я народу лагідної вдачі, чутливого, але сильного й мужнього. Тож постараємось хоч коротко сказати про головні риси нашої пісні, цього неоціненного скарбу українського народу.

Пісні Обрядові

Пісні Обрядові, як уже сказано, ведуть нас у сутінки праісторичного світогляду українського народу. В релігійних поглядах українця тих часів грало основну роль сонце й ті сили природи, що діють під його впливом. Бажання первісного хлібороба ввійти в контакт із тими силами породило певні акти, з яких склався поступово культ, і в цих актах одним із головних чинників був спів, що надавав усьому характер і тон. Стабільність сонячних фаз у році: зима, весна, літо й осінь, – утворили в цьому хліборобському культі цикл річних свят на честь сонця і сил природи. Ці свята мали різний зміст, відповідно до збільшення чи зменшення творчої сили природи під впливом сонця, а зі змістом свят мінявся і зміст святочних пісень. Отже, ці пісні охоплювали чотири пори року чотирма галузями: а) зимовими – "Колядками" і "Щедрівками", б) весняними – "Веснянками" чи "Веснівками", "Гагілками", "Ягілками", "Галями" та "Троїцькими",

www.etnolog.org.ua

в) літніми – "Купальськими" чи "Русальськими" й "Петрівчаними" та г) осінніми – "Обжинковими" й "Весільними" (хоч ці останні співались і на протязі цілого року при шлюбі). З бігом часу подробиці святочного ритуалу, в який входили ці пісні, загубились і обернулись на незрозумілі народні звичаї, ігри й хороводи, різні магічні формули й заклинання, але при цих архаїчних уламках минулого залишилась у народній пам'яті пісня того ритуалу свіжа, молода, хоч подекуди й затемнена давністю та деякими нашаруваннями. Деякі з тих пісень ушкодило християнство, бо Церква, борючись із поганством методом заміни, зближала свої свята з поганськими і старалась надати їм нового змісту: Різдво Христове вона приспособила до свята народження бога сонця – Сварога; Воскресіння Христа – до літніх Купальських свят очищення водою й вогнем; Преображення Христове – до свят осінніх Обжинкових і т. д. Із усіх християнських свят найкраще прийнялося свято Різдва, як найбільш зрозуміле, і воно найбільше відбилося на піснях зимових – Колядках. Решта ж свят мало давались до асиміляції й мало впливали, а то й цілком не впливали на зміст пісень. Так залишились мало зачепленими Щедрівки (Новорічні пісні) й цілком чистими – Веснянки й Купальські. Але і в процесі змішування двох ідей світоглядів старе сплелося з новим в дивному вигляді: з одного боку старовинний поганський культ і пісня набрали нового "християнського" змісту, а з другого боку ця ж поганська пісня своєю барвистістю, свіжістю та національним кольором надала яскравості, принади й нового характеру християнським святам, і врешті вийшла **християнізація** поганства і **українізація** християнства.

Колядки

Колядки співають від 25 грудня до 7 січня (ст. ст), тобто між першим днем Різдва Христового й Водохрещам. З походженням це є пісні старопоганського культу зимового повороту сонця (бог Сварог) на літо. Маємо наші "Колядки" трьох родів: поганські, християнізовані поганські й чисто християнські. У поганських колядках натуралістичний первень самодовлючий, що займає в колядці головне місце, а діючими особами являються сили природи, які, згідно з анімістичним світоглядом, живуть одним життям з людиною. В християнізованих колядках на першому місці стоїть первень християнський, а поганські персонажі грають роль чисто декоративну. Там Різдво Христове обставлено українськими національними декораціями й побутом, змальовано українськими рисами, зогріто теплотою українського національного духу. Поганські ж персонажі, що беруть участь у події, декорують усю картину дивною фантастикою і символікою і, разом з наївними й хвилюючими мелодіями, роблять ці пісні найкращими у світовій різдвяно-пісенній літературі. Суто християнські колядки без поганського складника, але з українською декорацією й мелодією, це єдиний тип народного Різдвяного гімну, що дуже наближається до церковної музики характером, але перевищує її оригінальністю завдяки суто пісенному складові мелодії. Згодом Церква утворила для народу свої колядки, вже без національного елементу, вживаючи іноді народні мелодії. Цей гатунок колядки уже менш цікавий, а іноді й зовсім малоцінний. Ті з них, що мали народну мелодію, народ переймав і, вживаючи їх, поступово перероблював самий текст їх, надаючи йому рис народної поезії. Так що іноді тільки шляхом літературного досліду можна пізнати ненародне походження такої колядки.

Щедрівки

Зі змісту, характеру й призначення Щедрівки є панегірично-величальні новорічні поздоровлення. Вони є наче б додатком до Колядок і являють собою невіддільну частину різдвяних співів. Більш лаконічні розміром і

www.etnolog.org.ua

бідніші мелодією від колядок, побудовані іноді на первісних інтервалах секунди й терції, вони роблять архаїчне враження ще й через те, що майже не зачеплені християнством. Старопоганський елемент займає в них головне місце, надає їм дивного характеру фантастичною символікою в побажаннях і пророкуваннях всякого добра на наступний рік та говорить про їх давнину й незіпсованість. На довгім історичнім шляху деякі з них, як часом і колядки, набрали з князівської доби (800–1340) історичного змісту і часто малюють обстановку княжого двору, його дружину (військо), походи й інші чини (наприклад, сватання князя Володимира з грецькою царівною Анною, похід дружинників на Царгород тощо).

Поруч із ними народ утворив суто християнські щедрівки, де замість фантастичних та символічних персонажів діють: Христос, Мати Божа, янголи, три святителі і т. д., але приспів залишається завжди поганський: "Ой Дай-Боже!" (Дай-бог або Даж-бог назва бога Сварога, сонця), або "Щедрий вечір! Добрий вечір!" Щедрівок починають співати рівно в північ перед Новим Роком і ніколи їх не змішують зі співом колядок. У той час, як колядки завжди й обов'язково співають хором, то щедрівки можуть виконуватись і соло. Північне ж посипання зерном, після виконання щедрівки, завжди робиться з примовою: "На щастя, на здоров'я! Роди Боже, жито, пшеницю й усяку пашницю! А нам – паляницю! (тобто – дайте)".

Веснянки

Пробудження й запліднення природи оспівано нашим народом у весняних піснях, ..кі звуться "Веснянками", "Гагілками" й "Галями". Ці пісні дійшли до нас із сивої давнини цілком неушкодженими (хоч, можливо, й змодифікованими), вкупі з своїми хороводами, іграми, інсценуванням і мімуванням, із якими вони завжди виконуються і які є фрагментами забутого старого поганського ритуалу. Судячи по змістові всього, той ритуал мав на меті викликати плодючі сили природи і був близьким до старогрецьких елевзійських містерій богині плодороддя Деметри (у германів – Остра), єгипетських містерій Озіріса, малоазійських – Адоніса й Кібели та римських варварських культів Атіса й Великої Матері. Хоч Церква пристосувала до весняних свят Пасхальні свята Воскресіння Христового, але, завдяки великій несхожості двох ідей, тут не сталося такої християнізації поганства, як у святі Різдва Христового, хіба що те, що Веснянки й досі провадяться біля церкви, а подекуди навіть і на церковнім цвинтарі. Тож і пісні залишились неушкодженими у своїм поганськім змісті й дійшли до нас у всій своїй чистоті, з їх символікою й фантастикою, які утворив анімістичний світогляд. У них діючим є виключно поганський елемент: поруч із людьми діють персонажі природи – фауни і флори, як – галочка, яструб, орел, зайчик, кізлик, перепілка, селезень, та вишні-черешні, груша, верба, калина, мак, огірочки, рожа, васильки, фіялочки, трой-зілля, барвінок, трава-мурава і т.д., а також персоніфіковані явища і навіть абстрактні поняття, як весняна вода, зелений шум, туман, весна, зима, і сама "Веснянка" – пісня в образі дівчини. Тут повно любовних тем і пророкувань шлюбного парування між людьми, а все разом овіяне радістю й світлом. Князівська доба і в цих піснях дала свої нашарування, як у колядках та щедрівках, а з нею разом маємо й інші історичні події й картини. Наприклад, знаходимо картину облоги міста королем (ігра "Король"), або інсценування посадження на Галицький стіл князя Данила (1211 р.), при тому називається навіть ім'я його батька, Волинського князя Романа (ігра "Воротар"), або пізніша облога Збаража Хмельницьким, де зачинився був князь Ярема Вишневецький (1649) і т. д. Треба, крім того, зазначити, що "Веснянки" співаються виключно дівчатами і при тому унісонно, з мали-

www.etnolog.org.ua

ми гетерофонічними ухилами в бік поліфонії, що свідчить про їх велику давність та чистоту. Під час цих співів та дівоцьких іграньпарубки утворюють свої окремі ігри, що нагадують давні героїчні змагання.

Купальські пісні

Ще більшою архаїчністю знаменовані пісні літнього повороту сонця, так звані "Купальські". Разом із піснями "Троїцькими", що мають однаковий з ними характер, вони утворюють цілий цикл, який охоплює час від Пасхи до Зелених Свят. Їх сувора, скупа мелодія монофонічного характеру, темний для зрозуміння зміст, загадковість вислову й таємнича символіка говорять про їх старинну давність. Із них видно, що ідея поганських Купалових свят полягала в шлюбних паруваннях, у попереднім очищенню водою й вогнем, та зверненню до душ померлих за допомогою в майбутньому шлюбному житті. Тож співання цих пісень злучувалося з такими актами, як перескакування закоханих пар через вогонь, пускання вінків на воду та ворожіння про майбутню долю. Ці свята й символічні акти яскраво описали колись українські літописці і при тому з'ясували, що шлюби утворювались через просте поривання дівок ("умиканіє жен у води"). Це свідчить про ті часи, коли біля шлюбу ні життєві норми, ні народна фантазія ще не утворили окремого ритуалу. Тож "Купальські" пісні є далеко старіші за "Весільні" і їх можна вважати за найстаріші між Обрядовими піснями. Християнська Церква, що так старанно поборювала всі прояви поганства, нічого не могла вдіяти з цими піснями й звичаями і на них "потерпів" навіть сам Іван Хреститель, пам'ять якого була пристосована до цих свят, бо в народі він став Іваном Купайлом. Пісні ж із їх обрядом дійшли аж до наших часів чистими, хіба що трохи в затемненому вигляді.

Обжинкові пісні

Майже такою ж давністю відмічені й пісні "Обжинкові", які належали колись до ритуалу, зв'язаного з жнивами. З того ритуалу до наших днів дійшов тільки звичай робити великий сніп та з піснями урочисто нести його до дому власника ниви, причому на чолі походу йде дівчина у вінку з колосся. Цей звичай відповідає, а можливо, що й стоїть у безпосереднім зв'язку з грецьким культом богині плодороддя Деметри (разом з богом Діонисом), яку за свідченням Геродота (VIII ст. перед Хр.) поважали не тільки грецькі колоністи Чорномор'я, а й місцеве агрокультурне населення горішньої України...

Весільні пісні

Шлюбні чи "Весільні пісні" треба віднести до циклу пісень Осінніх, а це через те, що шлюби головно відбуваються по закінченні польових робіт, по "Обжинках". Через це саме, як "Весільні пісні", так і самий шлюбний ритуал мають дещо спільного з "Обжинками", як у формі пісень, так і в мелодії. Це не виключало можливості провадити цей ритуал з піснями і в інших порах року, коли відбувався шлюб. Як пісні, так і ввесь весільний обряд збереглись до останніх часів, і ще перед війною 1914 р. можна було все те бачити й чути на всіх просторах України. За свідченням Літопису шлюбний ритуал мав ту ж саму ідею й вигляд у київських слов'ян XI ст., як і його нащадок у XIX ст. Своїм змістом він має передачу дівчини з одного клану в другий, отже корінням своїм протягається до часів клановородового устрою українського суспільства, а деякі його подробиці говорять про найстарші форми суспільних відношень – первісного "гетеризму" (стадних шлюбів), "фратрогамії" (спільного шлюбу братів), а головне "матріархату" (жіноправ'я у клані й родині). На довгім історичнім шляху

www.etnolog.org.ua

цей ритуал набрав багато подробиць із інших діб, головно ж із Доби Князівської (як Колядки й Щедрівки), так що всі персонажі весілля виступають у декораціях княжого двору: жених-князь, молода-княгиня, при них дружби (дружина), бояри і т. д. Весь обряд тягнеться цілий тиждень і з боку музичного і драматичного являє собою, так би мовити, розроблене оперове інсценування з солом, хорами жіночими, чоловічими й мішаними, зі зміною дії й місця. Мелодії його замарковані ознаками сивої давнини: вузьким амбітусом, що не переходить за п'ять нот (квінта), унісонним виконанням старіших мелодій поруч поліфонічних – пізніших, діатонічним устроєм та деякими ритмічними схемами, властивими найстаршим обрядовим пісням. Трапляється там і елемент християнський, але тільки випадково, у звертаннях до Бога й мелодіях, позначених релігійною урочистістю, яка не має в собі нічого церковного.

* * *

Загально про наші обрядові пісні можна сказати, що пісні найстарших діб характеризовані малим обсягом мелодії (амбітус), який не перевищує дорової чи мольової кварти (два з половиною тони), квінти (три з половиною тони), пісні ж молодшої доби не перевищують сексти (шести тонів), але ніде нема октави. В старинних формаціях знаходимо тетрахорди (чотири тони) Лідійський і Дорійський, а в пізніших натяк на лади (церковні) Дорійський, Гіподорійський, Міксолідійський та Гіпойонійський.

Також треба зазначити, що всі обрядові пісні при всій їхній різноманітності зводяться до певних типових зразків, на які в своїх варіантах розповсюджені по всіх просторах української землі, без огляду на політичні кордони, які її розділяли, і є наче б живим доказом єдності української нації. Крім того, всі роди обрядових пісень, які розглянуто вище, мають кожний свій тип, і ніколи не змішуються не тільки в мелодії, а й у способі виконання. Наприклад: усі вони співаються хором, але, наприклад, Колядки і багато Весільних співаються багатоголосо, а Щедрівки, Веснянки, Купальські, Обжинкові й деякі Весільні – унісонно, з невеликими гетерофонічними ухилами до поліфонії. Крім того, кожний рід пісень має свій річний сезон, і Колядки ніколи не можна почути літом, як і Веснянки – зимою.

Цікаве ще й те, що сусідня Московщина не має обрядових пісень (крім весільних) у такому вигляді як українські. **Це говорить, що пам'ять нашого народу донесла пісні з тих часів, коли Московія ще не зорганізувалась з утро-фінських племен.**

Отже, в обрядових піснях, із їх хороводами, іграми, інсценуванням і мімікою, маємо живі фрагменти такої старовини, від якої не залишилося майже нічого, і це є величезний літературно-музичний скарб високої естетичної і наукової вартості, яким Україна має право гордитися.

Пісні історичні

Переживши князівську добу (800–1340), Україна з XIV ст. вступає в полосу політичних бурь і запеклої боротьби за свою національність, віру й державність з ворогами Сходу і Заходу. Найстрашніші сторінки цієї історії припадають на XVI–XVII століття. Трагічні події й катастрофи, що падали на голову нашому народові, запалили його душу сильними емоціями і разом із гнівом викресали з неї вогонь поетичної творчості, в якій він шукав собі розради в страшному тогочасному та сили та таке ж страшне майбутнє. З того часу залишився нам скарб пісень, у яких оспівана майже кожна історична подія, та з яких видно, як боляче ті події переживала українська нація. Всі пісні мають реальний історичний підклад і описують докладно не тільки самі події, а й їх героїв, і навіть подають іноді хронологічні дати. Перед нашими очима, наче на екрані, проходить усе життя

www.etnolog.org.ua

України того часу: війни, свари, переговори, походи, перемоги, поразки, слава, безслав'я, героїзм і боягузтво, патріотизм і ренегатство, вірність і зрада... Проносяться, мов живі, народні маси, козацьке військо, отамани, полковники, гетьмани, королі, хани, царі, турки, татари, поляки, москвини, волохи, серби, німці і т. д. – всі персонажі тієї страшної трагедії, дії якої тягнуться сотками років, сцена простягалась від Карпат до Кавказу, в гру входила зброя, кров, сльози; декораціями були степи, небо, Чорне море, палаючі у пожежах міста і села, а актори майже ніколи не сходили зі сцени живими. Це все змальовано рисами, від яких душа завмирає з жалю і болю, мелодіями повними найрізноманітніших емоцій, – від найглибшого суму до найбуйнішої радості, і в таких же різноманітних ритмах, – від спокійного речитативу-оповідання, до найгостріших акцентувань кінного бігу, або швидкого маршу.

Фактично це є співана Історія українського народу.

Увесь цей неоціненний скарб можна формально поділити на два роди: "Пісні" й "Думи". "Пісні мають рівноскладовий, строфічний характер, і в них перший вірш є зразком для решти, через те мелодія панує над словом та його наголосом: мелодія, вилившись у певну форму в першому вірші, залишається незмінною і в решті віршів, так само, як і ритм. Інакше справа стоїть у "Думах". "Думи" – це вільний мелодійний речитатив – імпровізація з мелодійними заключеннями на кінцях періоду в формі фіорітур-фігурок. Самі кобзарі, що співають ці думи, називають їх "Думками", "Плачами", "Козацькими" або "Лицарськими піснями", бо вони – витвір козаччини та літопис її героїчного чину. Разом із тим вони є продовженням Лицарської поезії княжого періоду, прототипом якої є у нас "Слово о полку Ігоревім" із XII століття.

У своїм розвитку "Думи" пережили три доби й кожна доба поклала на "Думи" своє тавро. Щоб зрозуміти характер "Дум" кожної окремої доби, треба дати історичний огляд їх. Отже:

Перша доба. В половині XIV ст. починається розпад Золотої орди, яка зруйнувала була Київську Державу. Литовський князь Ольгерд розбиває татар 1363 року й забирає від них всю Україну, від Чернігова до Чорного моря. Разом із Литвою Україна входить далі у склад Польщі (1414 р.). Золота орда розпадається, від неї відходить Кримська орда. В тому часі Московщина вбивається в силу і входить із Кримською ордою в союз проти Польщі, яка зв'язується з Золотою ордою проти Московщини. І от із 1474 року починаються татарські напади на Україну; починають руйнувати оселі, брати в ясир, розпочинається відомий кримський торг українськими невільниками. Україна поступово обертається в пустелю і люд тікає з степів на північ у ліси. Там, де була квітуча країна, постало "Дике поле"... Так тягнеться аж до половини XVI ст. За цей час і з'явилися "Думи-плачі". Темою для них стає невільництво, татарські наскоки, утеча з неволі, потурчення-ренегатство, плач над руїною. Активності українського елементу немає зовсім, характер – суцільна безнадійність.

Друга доба. Входить у силу Козацтво, спершу як партизани в боротьбі з татарами, а потім як організована військова сила з центром-Січчю на острові Хортиця (1550 р.). Січ стає зародком майбутньої Козацької Держави і своїм демократичним устроєм тягне до себе українське селянство і міщанство з Польщі, яка з 1569 року запровадила жорстоку панщину і розпочала релігійні утиски проти православних українців. Таким чином, для України відчиняється ще один фронт боротьби – з поляками за свою національність, соціальну справедливість і віру православну. Козацтво починає грати все більшу й більшу роль, борючись на два фронти; сплітає свої інтереси з селянством, а від 1615 року офіційно стає на захист православної віри й записується в освітно-релігійне Київське "Братство". Починаються протипольські повстання 1625, 1630, 1635, 1637, 1638 років і,

www.etnolog.org.ua

нарешті, приходить до великої революції Хмельницького в 1648 році, який визволяє Україну з-під кормиги польської та підписує союз із Московщиною 1654 р. Отже цей період найбільшого духового напруження українського народу був разом і розквітом козацького епосу. "Думи" з того часу мають підклад реалістичний, настрій їх бадьорий, козацький елемент у них активний, а тон їх героїчний, або згірдливо-іронічний – до ляхів. Теми: боротьба з турками, татарами та ляхами. Тут же в наслідок внутрішнього чуттєвого підвищення з'являються моралістичні тони в думах повчаючого характеру. Разом із тим повна ідеалізація козацтва, як захисника правди і віри православної, а Хмельницького – як вождя-визвольника.

Доба третя. Після Хмельницького, з 1657 року, розбігаються інтереси вищого козацтва з нижчим, постає невдоволення, яке використовує Московщина і прибирає до рук Україну та сприяє всіма хитрощами упадкові козацтва. Разом із тим зникають і "Думи". Як уже було подано, "Дума" – це мелодійний речитатив, де слово панує над музикою. Але стрункість загальної форми досягається поділом на періоди (хоч і нерозмірні, але закінчені) певною мелодійною фігурою-фіоритурою. Вони побудовані на спеціальній українській шкалі (мінор з побільшеним IV і VI ст.), повні орієнтальних мелізматичних прикрас, які надають їм великої імпресивності. Музичне коріння їх криється в голосінні по померлих праісторичної давності. Дуже трудні до виконання і недоступні через те широким масам співаків. Утворювались самими учасниками оспіваних подій, за зразками спершу пісенними, а далі літературними. Форма їх оригінальна, якої не подибуємо в жодного народу. Співались під акомпанемент "бандури", щипкового інструменту з 12–23 струнами.

Пісні Чумацькі

Це пісні торговельної кляси, яка за давніх часів користувалась для транспорту волами, возила хліборобські продукти на далекі окраїни України – в степи, на Січ, на Крим, на Чорне море, на Дін, а звідти привозили сіль, рибу, кав'яр. Цією "чумачкою", тобто торгівлею, займалися не тільки прості козаки, а й січовики, міщанство й шляхта. Звичайно збиралась компанія, що складала так звану **"валку"**, караван возів, запряжених волами, вибирали з-поміж себе отамана, брали з собою зброю на всякий випадок, харч, на передній віз ставили клітку з півнем, який служив хронометром, і пускалась у далеку й небезпечну дорогу. Поки їхали землями Запоріжжя, дорога була спокійна, але коли, переправившись через Дніпро, пускались у безводні степи, – небезпека чекала на кожному кроці: то нападали татари, то розбійники, то траплялась хвороба на чумака або на волів, – рідко чумачка обходилась без пригоди. Через те в чумачку йшли люди відважні й здорові, а пригоди й небезпеки робили характер їх замкнутим і суворим. Зате степові простори, безкрає небо й тиша, самостійність і поезія далекої мандрівки хвилювали творчий дух і він виливався у пісні, повні степової меланхолії й краси, яка є найкращим зразком української поезії і музики. Чумацтво проіснувало в Україні до половини XIX сторіччя.

Пісні Побутові

Пісні побутові малюють приватне життя як суспільства, так і окремої особи. В народній пісенній літературі це найобширніша і найбільше розвинута ділянка. Тут справді пісня охоплює життя людини на всім його протязі, – від колиски до гробу. І тут знаходимо найбільш розвинені зразки як пісні індивідуальної-одноголосої, так і гуртової-поліфонічної, а разом і найкращі зразки народної поезії. Особливо вичерпно, глибоко та яскраво розвинено в них мотив любовний, якому віддані найкращі після мелодії глибокі змістом і чуттям та майже завжди овіяні подихом меланхо-

www.etnolog.org.ua

лії і цілком далекі від еротизму. Мелодії мажорного складу дихають життєздатністю, життєвою радістю, іноді повні гумору, але завжди – тонкої грації. Поруч із мелодіями безкрайої широчини, вражають вухо чіткість ритмів танкового характеру.

Балади

В обширі пісень Побутових знаходимо дуже багато Балад із сюжетами власними й запозиченими. Є тут сюжети східні й західні, опрацьовані в цілком українському стилі, літературно й мелодійно. Тут можна знайти і старогрецьку історію про Едіпа та шлюб сина з матір'ю, і відгомін рицарської західної поезії, французьку легенду про "Синю Бороду" в пісні про Королевича, й італійську легенду "Житіє" про св. Олексія – чоловіка Божого, опрацьовану близько до оригіналу. Все це свідчить про безперервні зв'язки України зі Сходом і Заходом у далекій давнині.

Пісні релігійні й моралістичні

Як у дохристиянську добу українська народна творчість склала цілий цикль пісень поганського культу, так і в християнській добі вона видала чимало спеціальних пісень із християнським сюжетом, присвячених Ісусові Христу, Божій Матері, своїм улюбленим святим – Миколаєві, Варварі, Олексію, Георгію, Димитрію, Михаїлові тощо, або іконам, чудам, а також оспівуючих євангельські події в апокрифічній прикрасі, і навіть події з української історії, де народна уява вбачала надприродний фантастичний чинник, як облога татарами Почаєва (1675) і чудо Почаївської Божої Матері. Немала кількість цих пісень присвячена також християнській моралі й дидактиці, як про Смерть, Страшний суд, Сирітка, Правда і Кривда, Багач і Лазар тощо. У цих піснях відбився високоморальний образ українського характеру та його, так би мовити (за Лактанцієм), "природна християнськість" – людяність, а також високий, але лагідний, тонус релігійного почуття. Ці пісні складають репертуар "Божих Людей", сліпих співаків, які виконують їх під супровід "ліри", інструменту занесеного до нас із Європи біля IX–X ст. (можливо, так званими "скоморохами" – мандрівними музикантами). Церква знайшла в цих піснях помічний, позацерковний чинник морального виховання народних мас і не переслідувала їх, як пісні поганські "обрядові", й можливо, що вони укладалися при тих захоронках для старих людей та шпиталях для хворих, якими були багаті давні монастирі. Утворюючи ділянку напівцерковну, напівсвітську, релігійні, або як кажуть в Україні, "лірницькі", пісні були попередниками "Богогласника", що відіграв чималу роль у світській музиці.

* * *

Науковий аналіз української пісні примушує вважати її паростю загальноєвропейської музики й протягає її генеалогію до джерел індоєвропейських. Історична роль відокремила нашу пісню від загальноєвропейського мистецтва, і вона йшла власними шляхами, зазнаючи багато впливів античних, західних і східних, згідно з тими стиками з чужими культурами, які посилала доля Україні на її історичному шляху. Але всі ті впливи творчий геній нашого народу перетворив у своїм горнилі на своє власне, – і в нашій пісні перед нашими очима встає слов'янська суть української душі, у своїм власнім уборі, хоч іноді оздобленому чужоземним орнаментом. Аналізуючи нашу пісню можна спостерегти, що вона йшла логічним шляхом розвитку – "від простого до складного, від малого до великого". Тож коли "примітиви", з мелодією на протязі півтону чи одноТону, вводять нас у сутінки нашої праісторії, в темну добу первісного життя, коли спів ледве відривався від слова, то дальший шлях розвитку через "діхорд, трихорд, тетрахорд, пентатонику, гексахорд", давні грецькі

www.etnolog.org.ua

"лади", а потім "лади церковні" приводять нас до сучасного мажору й мінору та властивої української гами: мінор з підвищеним IV і VI ступенем. Бачимо, як пісня ускладнюється в структурі й поширюється формою та доходить до пишноти, якої вона досягла в XVI, XVII і XVIII ст.: від строфічної форми ясно окресленої вже в першому вірші, де слово опановується ритмом, і до форми вільного речитативу Козацьких дум, де ритм залежить від слова, а архітектурний склад цілого окреслюється мелодійними фігурами (каденціями); від гостро окреслених танкових ритмів до ритму мішаного.

* * *

Весь колосальний скарб української пісні можна засадничо поділити на пісні гомофонні (одноголосі) і поліфонічні (хорові). По більшості пісні індивідуального змісту – з природи гомофонні й устроєм мелодії, і ритмом, і способом виконання, який живе непорушно в співочій традиції народу. Такими є пісні родинні (особливо жіночі), пісні лірницькі, козацькі думи, пісні бандуристів. Побіч таких пісень є пісні поліфонічного устрою, де мелодія в самому зародженню утворюється кооперацією не менше як двох голосів.

(Закінчення в наступному номері)

Оксана Шевчук

НАТХНЕННИЙ ГІМН ВІЧНІЙ КРАСІ ТА СИЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ПІСНІ І МУЗИКИ

П'ять років тому в музичне життя України тихо і непомітно ввійшла маленька книжечка під назвою "Про українську пісню й музику". Написав її легендарний українець Олександр Кошиць. Вступне слово до цього українського видання зробив відомий усім шанувальникам і знавцям української музичної культури у нас і за кордоном, діяч і активний учасник сучасного культурного життя, музикознавець та журналіст М. Головащенко. Культурний світ України вдячний йому за повернення на рідну землю багатьох імен світової слави – О. Мишуги, С. Крушельницької, М. Менцінського, О. Кошиця та ін. Напрям і зміст музикознавчої праці М. Головащенка викликав схвалення і підтримку в культурних колах української діаспори, а його доробок здобув високу фахову оцінку в Україні та за кордоном (М. Загайкевич, Б. Сюта, А. Гозенпуд т. ін.).

Свій 75-літній ювілей завжди молодий і енергійний Михайло Іванович зустрів з ще одним творчим ужинком. Нелегку і наполегливу його працю вивершила поява перевидання книги О. Кошиця ("З піснею через світ"). То ж побажаємо ювілярові успішно завершити свою велику монографію про Олександра Кошиця" (в двох томах).

А тепер дозволимо собі перейти до розгляду книжки "Про українську пісню й музику" О. Кошиця. Публікація цієї роботи в нашому журналі, сподіваємось, допоможе привернути увагу до імені Олександра Кошиця – людини справді унікальної в нашій культурі; розкрити зміст і характер ще маловідомої галузі його діяльності – фольклористичної та музикознавчої; зацікавити нею наше учительство, фахівців музикознавчого спрямування, лекторів, студентську молодь[1].

Історія виникнення брошури пов'язана з американським періодом життя О. Кошиця. Цикл лекцій, що лежить в її основі, був прочитаний